

בין ה-Faceless Mother ל-Facebook מחשבות על סמכות, מנהיגות ודינמיקה קבוצתית בעידן הרשתות החברתיות

יוסי טריאסט

המאמר חוקר מספר היבטים פסיכולוגיים של תופעת הרשתות החברתיות - פייסבוק, טוויטר ודומיהן - מנקודת מבט פסיכואנליטית-מערכתית. הוא בוחן על קצה המזלג את הקשר בין המדיום הטכנולוגי - המחולל את מרחב הסייבר כ"מרחב פוטנציאלי" לכל דבר - לבין מאפייני הדינמיקה הקבוצתית של הקבוצה-הגדולה-מאוד, הפועלת כרשת חברתית, בשתי סוגיות: בדרך שבה תופשים חברי קבוצות ענק אלו את קבוצת ההשתייכות שלהם כ-Object in the mind (Armstrong, 1991), ובתפישה הלא מודעת של ייצוג הסמכות והשלכותיה על עיצוב יחסי מנהיג-מונהגים (Leader-followers) בעידן הנוכחי.

ד"ר יוסי טריאסט (PhD) הוא פסיכולוג קליני-מדריך, פסיכואנליטיקאי (מנחה) ויועץ ארגוני. הוא מורה ומדריך במכון הפסיכואנליטי הישראלי ומכהן כיו"ר (נבחר) של החברה הפסיכואנליטית בישראל (IPS); בעלים-במשותף של מכון טריאסט-שריג. מרצה באוניברסיטת תל אביב, בתכנית להכשרת מנחים, בחוג לפסיכולוגיה, בתכנית לב.א. כללי ובתכנית לפסיכותרפיה. חבר 'אפק' (ארגון, פרט, קבוצה) ומנהל-במשותף של התכנית להכשרת יועצים ארגוניים בגישה פסיכואנליטית-מערכתית (POCD).

"מכונת הדפוס, המחשב והטלוויזיה אינם [...] רק מכונות שמוסרות מידע. הם מטאפורות שדרכן אנחנו ממשיגים את המציאות בדרך כזו או אחרת. הם יסווגו את העולם למעננו, יגדירו את רצף הדברים, ימסגרו אותו, יצמצמו אותו [...] דרך המטאפורות התקשורתיות הללו איננו רואים את העולם כפי שהוא. אנחנו רואים אותו מבעד לשיטות הקידוד שלנו. זה הכוח של דפוס המידע" (מרשל מקלוהאן).¹

מילה על טכנולוגיה, תקשורת המונים ופסיכולוגיה

קביעתו המוכרת של מרשל מקלוהאן, "המדיום הוא המסר" (McLuhan, 1967) הזכירה לי אירוע שהייתי עד לו לפני יותר משלושים שנה, בתחילת התמחותי כפסיכולוג קליני. האדם הראשון שפגשתי ביומי הראשון כמתמחה היה גבר נסער, שנשא נאום נרגש בעודו לופת בחוזקה שפופרת טלפון עד שאצבעותיו הלבינו ממאמץ. האנשים שנקבצו סביבו ניסו להסות אותו, אבל הוא התעקש לומר את דבריו, ושכולם ישמעו אותו. המסר שביקש לשגר לעולם היה: "צריך אהבה. צריך שלום". אחד האנשים שניסו לחלץ מידו את השפופרת ולמנוע ממנו את המשך השיחה הטלפונית התגלה כפסיכיאטר. הבשורה הפיוטית לא שכנעה אותו אלא גרמה לו להחליט לאשפז את משיח השלום ונביא האהבה במחלקה הסגורה ג', תחת האבחנה של התקף מאני אקוטי. הגדרת המאניה לא השתנתה מאז, האנושות עדיין זקוקה (יותר מאי פעם) לאהבה ולשלום, ומחלקה ג' היא עדיין מקום עגמומי לבלות בו את החיים, אך המחשבה שאפשר לפנות באמצעות הטלפון הפרטי אל העולם כולו כבר אינה פסיכוטית. היא הפכה למציאות אפשרית, בנאלית עד כדי כך שנדמה כי כבר אינה מעוררת השתאות, וודאי שאינה מחייבת אשפוז של מי שהגרנדיוזיות שלו מפתה אותו להאמין שה"פוסט" היומי שהעלה הגיע לידיעת האנושות כולה, או נמצא בדרכו לשם - מה שקורין בעגה של ימינו: "הפך ויראלי".

השאלה באיזו מידה ובאיזה אופן משפיעה הטכנולוגיה על הפסיכולוגיה האנושית ועל המרקם החברתי, ולהפך, ימיה כימי המהפכה התעשייתית (Patman, 2013). הגישה הסוציו-טכנית עסקה בה בזמנו, כשגויסה לבחון את ההשלכות של הטמעת הטכנולוגיה של הסרט הנע על חוויית העובד (ראו סרטו של צ'רלי צ'פלין, "זמנים מודרניים"). דוגמא פופולרית שנהוג להציג בעזרתה את עקרונות החשיבה הסוציו-טכנית מנוסחת בערך כך: אברהם ויצחק (או שמא היו אלה רוברט וג'ון) מאיישים שתי תחנות עבודה על סרט נע. אם הפעולה של אברהם בתחנה אחת אורכת דקה, בעוד

1 'The printing press, the computer, and television are not [...] simply machines which convey information. They are metaphors through which we conceptualize reality in one way or another. They will classify the world for us, sequence it, frame it, reduce it [...] Through these media metaphors, we do not see the world as it is. We see it as our coding systems are. Such is the power of the form of information (McLuhan, 1964, p. 67).

שהפעולה של יצחק בתחנה הבאה אורכת חצי דקה בלבד - כמעט מובטח שייווצר בין השניים קונפליקט בין-אישי אשר ילך ויחמיר עם הזמן - ולו רק מכיוון שיצחק ממתין בכל דקה חצי דקה ארוכה מנשוא, עד שאברהם יסיים את פעולתו. חצי דקה של בטלה-מאונס זה זמן ארוך מספיק על מנת שיצחק יפתח את הדעה שאברהם איטי, מגושם ונרפה. (הפתרון הפשטני-משהו, אך יעיל-למדי, יהיה כמובן להציב בתחנה הראשונה שני עובדים שיהיו מסונכרנים ביניהם כך שבכל חצי דקה יגיע תוצר העבודה של אחד מהם לתחנה של יצחק).

חידושים טכנולוגיים עוררו מאז ומתמיד חרדה ונבואות זעם, וכנראה לא בכדי, גם אם לא תמיד בצדק (לפחות עד למועד כתיבת הדברים, הידיעה על המצאת הפצצה הגרעינית עדיין מתקתקת בשולי התודעה הקולקטיבית של האנושות באופן שמעלה מפעם לפעם את השאלה האם החלה כבר הספירה לאחור). תהליך ההטמעה של טכנולוגיה חדשה הוא במידה רבה כרוניקה ידועה מראש - אך לא כן תוצאותיו החברתיות והפסיכולוגיות. בדרך כלל ראשיתו בהצגת המצאה חריגה ופורצת-דרך המיושמת באופן ממוקד ומוגבל, בקרב קהל יעד נבחר, אליטיסטי ומצומצם. תוך זמן קצר יחסית ההמצאה משתכללת, חוצה גבולות של זמן ומקום, ומוחלת על מסגרות רחבות יותר ויותר. סופה שהיא הופכת לנחלת הכלל, כשהיא מחוללת בדרכה שינויים חברתיים ותרבותיים מרחיקי לכת. אלה משנים בתורם את פני האנושות ואת דיוקנו העצמי של האדם. די בסקירה אקראית וקצרה כדי לשכנע כי קביעה זו כוחה יפה לתיאור ריאקציית-השרשרת ההיסטורית שיצרה המצאת הכתב, למשל; היא בישרה את המעבר מ"חברה אוראלית" (המבוססת על דיבור מפה לאוזן) ל"חברת מידע", לאחר שהגילוף באבן הומר במצרים העתיקה בכתיבה על פפירוס - חומר שהוא קל לנשיאה, לעיבוד ולהפצה. תהליך דומה החל עם המצאת הרפוס על ידי גוטנברג במאה החמש-עשרה, שלה יוחס בין היתר המעבר מחברה דתית בעיקרה לחברה מכוונת "מדע". לא פחות מכך (ואולי אף יותר מכך) השפיעו גילוי החשמל והאמצעים לשינועו. טכנולוגיה זו פילסה בין היתר את הדרך אל המצאת הטלפון (על ידי אלכסנדר גרהם בל, 1876) ולהמצאת הרדיו (שהתבססה על גילוייו של היינריך רודולף הרץ מ-1888 בנושא קרינה אלקטרומגנטית) - שני חידושים טכנולוגיים שתרמו להפיכת חברת האדם ל"כפר גלובלי". התפתחות משמעותית בתולדות הרדיו התחוללה עם המצאת הטרנזיסטור ב-1948 (אני עדיין זוכר את החבורות המזדמנות של עובדים ושבים שהיו מתקבצים סביב אדם לא מוכר המצמיד לאוזנו "רדיו-טרנזיסטור", ומדווח בקול מתכתי על התקדמות כוחות צה"ל במלחמת ששת הימים). הטרנזיסטור (כלומר פיתוח "חצאי-המוליכים") שחרר את מקלט 'המנורות' ממגושמתו והפך אותו למכשיר אישי קטן ונישא. בדומה, המצאת הטלוויזיה התגלגלה מפרויקט תיאורטי שהוצג לראשונה (על ידי גוטליב ניפקו) ב-1884, יושם לראשונה (על ידי ולדימיר קוסמה זבורקין ובוריס רוזינג בארצות הברית) ב-1907, והעלה שידור ראשון ב-1925, באמצעות טלוויזיה "אנלוגית" (פרי המצאתו של ג'ון בירד). הפנייה של

הטלוויזיה אל החוש המרכזי שהאבולוציה הנחילה לגזע האדם הנוכחי - חוש הראייה - העניקה לה עד מהרה את מעמד הבכורה בין כלי התקשורת - בעיקר עם השתכללות היכולת הטכנית לרמה של העברת שידורי צבע (שהושקו לראשונה על ידי CBS ב-1945). הדרך מכאן ועד הפיכת צופי הטלוויזיה לצרכנים פאסיביים יחסית היתה קצרה, ומה לא נכתב מאז על השפעותיה ההרסניות והממכרות של המדיה הזאת.

לאחר הטלוויזיה והרדיו היתה זו טכנולוגיית ה-wireless שחוללה, להערכתי, תמורה פסיכולוגית מרחיקת לכת בתודעה האנושית. השחרור מן החיווט כבר היה גלום בהשקת הרדיו, שהפך את התיאוריה על התפשטות קרינה אלקטרומגנטית לפרקטיקה יומיומית. בכך נפתחה הדרך לתקשורת האלחוטית לסוגיה, וזו שדרגה בתורה, בקצב שבמבט היסטורי הוא מעורר השתאות, את מכשיר הטלפון למעמד של תחנת שידור-קליטה אישית. הטלפון הנייד הראשון הושק ב-1973, ובשנות התשעים נשלמה המהפכה הסלולארית, כאשר מכשיר הטלפון ה'חכם' הפך במהירות מסחררת ממוצר יוקרה לעשירון העליון למכשיר שמחירו שווה לכל נפש.

מכל מקום, בדרך לעולם חדש-אמין זה שבו אנו חיים, בולטת התחנה האחרונה בסקירתי, תחנה שבלעדיה לא היתה מתאפשרת המציאות הטכנולוגית בת זמננו: כוונתי כמובן להמצאת המחשב האישי (שאבות טיפוס ראשוניים שלו החלו להופיע כבר במאה השמונה-עשרה, אך רק במאה העשרים הוא התבסס בצורתו המוכרת כמחשב 'אישי' הניתן לתפעול 'ידידותי למשתמש' ההדיוט) - ופיתוח רשת המחשוב שיצרה את התשתית לאינטרנט.

כיוון שטכנולוגיה זו עומדת במרכז דיוננו, אוסיף עליה עוד כמה מילים: השורשים הראשוניים של האינטרנט נעוצים כנראה במחקר (שנערך בתאגיד "ראנד" על ידי פול ברן), אשר נועד לבדוק את כושר השרידות של רשתות תקשורת במלחמה גרעינית. ההתקשרות הראשונה התבצעה ב-29 באוקטובר 1969 (בין לאונרד קליינרוק מאוניברסיטת קליפורניה לצ'רלי קליין מאוניברסיטת סטנפורד). באותה התקשרות שודרה המילה "login" ו"השאר זה היסטוריה", כפי שנהוג לומר.

רשתות הליבה שיצרו את הבסיס לאינטרנט חוברו במסגרת סדרת מחקרים מיוחדים שערך משרד ההגנה האמריקאי (שפעל תחת השם APRANet). הצעד הבא היה הקמת רשת בין-אוניברסיטאית לצורכי מחקר אקדמי (שזכתה לכינוי NSFNet). ב-1969 פותחה (על ידי טים ברנס-לי) מערכת הייפר-טקסט גלובלית שאפשרה לחלוק מידע ולקשר בין מסמכים באופן שהזכיר רשת קורים (ומכאן שמו: web). לצורך זה הומצאה שפה ייחודית חדשה - HTML - שהיתה מבוססת על תחביר אחיד לקישור בין מסמכי רשת.

מה שהחל ב-1990 כמערכת הפנימית של CERN - המרכז האירופי לחקר הגרעין - נפתח לציבור (על פי הרשום בוויקיפדיה) - ב-6 באוגוסט 1991. ב-1997 כבר כללה הרשת מיליון אתרי אינטרנט.

ההתפתחות הדרמתית ביותר בתחום זה בשנים האחרונות היתה המעבר מתקשורת של אחד אל רבים לתקשורת של רבים הפונים אל רבים בעת ובעונה אחת. הישג טכנולוגי זה פתח שפע של אפשרויות: אפשר להעביר בזמן-אמת קבצי מידע מסוגים שונים, לקיים שיחות אינטרנט, להשתתף בחדרי שיחה, לנהל פורומים, ולפרסם בלוגים, תמונות, מולטימדיה ועוד. מראשית המאה העשרים ואחת נוצרה גם התשתית לקיום רשתות חברתיות.²

פרשתי אינפורמציה זו בהרחבה יחסית כיוון שהפרספקטיבה ההיסטורית-אבולוציונית מזמינה לחשוב על קשרי הגומלין שבין התפתחות המדיום הטכנולוגי, הפסיכולוגיה האנושית והחברתית ותפישת האדם את עצמו. בהמשך אתמקד במאפיין אחד של עידן הטכנולוגיה העכשווי – בהשפעות האינטרנט על הדינמיקה של הקבוצה הגדולה המכוננת עצמה כרשת חברתית. אבחן את מאפייני התפישה העצמית שלה, את דפוסי המנהיגות שהיא מעצבת ואת ייצוגי הסמכות המתרקמים בתודעתה. במילים אחרות, אנסה לשרטט סקיצה ראשונית, מעין דיוקן עצמי, של הסובייקט החברתי בראי הרשתות החברתיות.

הדינמיקה הקבוצתית של הרשתות החברתיות: מה-Faceless Mother אל Facebook

מה מאפיין את המדיום האינטרנטי ואת "הרשתות החברתיות" (Patman, 2013) שהוקמו על תשתית? המטאפורה הטכנולוגית-פיסיקלית של גלים אלקטרומגנטיים המתפשטים אל האינסוף ונושאים איתם אינפורמציה מזמינה להציע מילון מקביל של דימויים פסיכולוגיים, המשמשים לייצוג העולם הנפשי, ומציגים את הסובייקט כתלוי-שדה, כלומר כישות שאינה ניתנת לרדוקציה לגוף בלבד כיוון שהיא מתקיימת גם בתוך השדה הבין-סובייקטיבי. שדה זה הוא פועל יוצא של תכונת האינטראקטיביות המיוחסת לנפש האנושית (ה-mind), וניתן לתארו כמרחב הנוצר כאשר שני סובייקטים, או יותר, מגלים זה את זה תוך שהם מכוונים זה את זה. אם כן, מהן תכונותיו העיקריות של המרחב שבו אנו דנים?

א. מדובר ב"רשת" – כדוגמת רשת קורי העכבישי, המתפרשת ללא מרכז קבוע או שוליים מזוהים אל עבר האינסוף; ב. רשת זו "מרשתת" מיליוני מחשבים (המייצגים את הפרטים האנושיים) בכל רגע נתון; ג. היא נתפשת כנטולת גבולות גיאוגרפיים, חוצה גבולות

² אני מתקשה להתגבר על הפיתוי לצרף כאן הרהור טורדני – בהשראת רעיון דומה המובא בספר "קיצור תולדות האנושות" של יובל נח הררי – שאם לא יועיל יש בו כדי לשחרר את המחשבה מכבליה: מדובר בטענה פרובוקטיבית, אותה ראוי לנסח בז'רגון של מדע בדיוני, לפיה אינטליגנציה-יקוסמית-אבסטרקטית (אלוהים? הטבע?) הפועלת במסגרת תהליך אבולוציוני המכוון להבטיח "שימור אינפורמציה", מקדמת את מימושה העצמי באמצעות "שרתים", שחלקם אנושיים (בני אדם) וחלקם עשויים מסיליקון, ואלה הולכים עם הזמן ומתערבבים זה בזה לקראת יצירה של סינרגיה ביונית.

זמן, ומכוננת בדרך זו את מה שמקלוהאן כינה "הכפר הגלובאלי"; ד. היא מושתתת על שפה ותחביר שהותאמו במיוחד בעבורה ויצרו תרבות-שיח חדשה (תרבות דור ה-Like); ה. היא מניחה את המצע לתקשורת רב-כיוונית, בו-זמנית, של משתמשים רבים המתחברים זה לזה בזמן אמת ובעיקר חשים 'מחוברים'; ו. לכאורה אין היא מנוהלת בידי איש מלבד הסובייקטים המאכלסים אותה בכל רגע נתון.³ כל אלה מביאים אותי למסקנה כי אלמלא טבע ויניקוט את רעיון המרחב הפוטנציאלי כמקום "המצוי לא בפנים ולא בחוץ וגם בפנים וגם בחוץ", היה צריך להמציא הגדרה כזו בעבור המרחב שבו "מתקיימת" הרשת החברתית.

נדמה לי שפרמטרים אלה מיטיבים לתאר את הייחוד של מדיום זה. מקלוהאן סבר שכל אמצעי טכנולוגי נתפש כאיבר נוסף ש"הושתל" בגוף האדם והחליף איבר קודם. בפרפרזה על תיאור זה ניתן לומר על האינטרנט שלראשונה הוא מציע טכנולוגיה הגורמת לאדם להרגיש כאילו הוא עצמו איבר מאיבריו של גוף חדש - יחיד בתוך המון המקנה תחושה (או אשליה) חזקה של שייכות. באופן פרדוקסלי שוב אין ההמוניות גורמת לאדם לחוש שהוא אנונימי, נבלע בהמון, או מחוק - אלא נישא על גליו; מחוזק על ידי ההד שמקבלת האמירה שלו (ה"פוסט" שלו).

האסוציאציה התיאורטית המיידית שעולה בדעתו של איש הקבוצות היא שהאינטרנט הוא מעין "התממשות" של מושג המטריקס של פוקס. כידוע, פוקס וממשיכיו הציעו מספר הגדרות, לאו דווקא עקביות, למושג המטריקס. ב-1964, למשל, תיאר פוקס את המטריקס כך:

המטריקס הינו... הרשת ההיפותטית של תקשורת ויחסים בקבוצה נתונה. זוהי הקרקע המשותפת שבסופו של דבר קובעת מה אפשר והמשמעות של כל האירועים, ושעליה נשענות כל התקשורות והפרשנויות, המילוליות והלא-מילוליות (Foulkes, 1964, עמ' 292).⁴

ראוי לציין כי פוקס מגדיר כאן את המטריקס לא על פי תכניו, אלא על פי הפונקציה שלו כשרה, המספק הקשר ומצע משותף לכל ההתרחשויות המתחוללות במרחב ובזמן נתונים. כשנה לאחר מכן מעניק פוקס, בשיתוף עם אנטוני, הגדרה שונה מעט למטריקס:

3 זכורה בהקשר זה הבטחתו של שדר הרדיו רוי ברקאי למאזינה שהתלוננה - לפני שנים רבות - בשידור חי על תופעה אינטרנטית כלשהי: "מיד ננסה להעלות לשידור את המנהל של האינטרנט כדי לשמוע את תגובתו".

4 "The hypothetical web of communication and relationship in a given group. It is the common shared ground which ultimately determines the meaning and significance of all events and upon which all communications and interpretations, verbal and non-verbal, rest".

הרשת של [סך] כל התהליכים הנפשיים האינדיבידואליים, המדיום הפסיכולוגי שבו הם נפגשים, מתקשרים ופועלים זה על זה, יכולה להיקרא מטריקס (Foulkes and Anthony, 1965, עמ' 26).⁵

המחשבה שרשת האינטרנט מספקת את התשתית הטכנולוגית למה שהמטריקס מהווה במישור הרעיוני מפלסת בעבורי את הדרך להציג וינייטה המתארת תופעה חברתית-פוליטית מהזמן האחרון. מדובר בדיווח רדיופוני מכיכר תחריר ברגע הומה במיוחד. באמצעות דוגמא זו אני מבקש לדון בשני היבטים עיקריים: א. בתצורה המיוחדת של הקבוצה הגדולה הפועלת כרשת חברתית; ב. בתפישת המנהיגות וייצוג הסמכות המכוננת את הדינמיקה הלא מודעת המתפתחת בתוכה.

מהפכת תחריר

בעקבות ההפיכה השנייה שהחלה במצרים ב-4 ביולי 2013, פרצה לתודעת הציבור הישראלי מי שכונתה בתקשורת "עיתונאית מצרית ופעילה פוליטית". ככל הידוע לי מדובר בצעירה, אזרחית מצרים, אשר דיווחה בעברית רהוטה, בשירור חי לטלוויזיה ולרדיו הישראליים מכיכר תחריר. במשך שעות ארוכות היא תיארה את מהלך ההפיכה (השנייה) שבה הודח נשיא מצרים מורסי. היא הצליחה לרתק אותי. ראשית, אין זה עניין של מה בכך שעיתונאית מצרית מתראיינת בשירור חי ברשת הארצית הישראלית - בוודאי לא בעברית. שנית, קסם לי תיאורה, כיוון שראיתי בו עדות מעניינת לשינוי אפשרי ביחסי מנהיג-מונהגים, שאפשר שיש בו כדי לסמן תהליך עמוק יותר, הנוגע לשינויים בייצוג הסמכות בתודעה האנושית.

הרושם העיקרי שהותיר הדיווח היה שהכתבת מזדהה עם מקומה כפעילה פוליטית יותר מאשר עם תפקידה העיתונאי. למען האמת, היא היתה חפה מכל ניסיון להעביר דיווח אובייקטיבי, ותיארה את השתלשלות המאורעות בנימה אופורית משהו, כפי ששרדן כדורגל מתאר משחק של נבחרתו האהובה נגד נבחרת יריבה. עוד יש לומר כי היא דיברה בביטחון מוחלט של מי שחש שהכוח בידיים שלו: "אנחנו לא נסכים לשום פשרה", "הצהירה כמייצגת את ההמון כולו. "אנחנו לא נסכים לשום פתרון שאינו כולל את הרחת הנשיא מורסי. הצבא עימנו, הוא ידאג לכך שלא תפתח מלחמת אחים במצרים", וכן הלאה. כששרדן מקומי שאל אותה: "אבל מה תביעותיכם?" היא השיבה: "אנחנו רוצים מנהיגות חדשה, מישהו שבאמת ייטיב עם העם - לא כמו הנשיא מורסי." כשדחק בה המראיין לומר אם היא מכוונת לדמות מסוימת, היא השיבה בשלילה מוחלטת: "אנחנו רוצים מנהיג חדש. מישהו שאף אחד לא מכיר. מישהו שיהיה מנהיג טוב באמת לעמו." שאלה

⁵ "The network of all individual mental processes, the psychological medium in which they meet, communicate and interact, can be called matrix".

אחת לא שאל אותה המראיין הישראלי: מי זה אנחנו? או: מהיכן את שואבת את תחושת הזכאות לדבר בשם הציבור שאותו את מתארת, אך לא בהכרח מנהיגה?
 היה ברור למדי כי מבחינה חווייתית היא רואה את עצמה כמוסמכת לדבר בשם ההמון. כמו כן היה ברור כי הסובייקט של השיח שבשמו היא מדברת אינו איש או מערך פוליטי כזה או אחר, אלא ה"אנחנו" - קולו של ההמון המחפש לו מנהיג. יש אפוא מקום לשאול בהקשר זה מהם התנאים הסביבתיים והתרבותיים-קבוצתיים שמגבים יחיד בהמון - יחיד שאינו מזוהה כמנהיגו של ההמון - ומאפשרים לו להתבטא כמו אותה עיתונאית.

שדרות רוטשילד

הנה תמונה נוספת. היא לקוחה מתוך המחאה החברתית של קיץ 2011. תנועת המחאה הספונטנית שקמה בישראל ב-2011 היתה מסקרנת בחריגותה בנוף החברתי. בשיאה היא הוציאה לרחובות מאות אלפי אנשים, שרובם הזדהו כבני מעמד הביניים, המוחים נגד מגוון רחב של עוולות תחת סיסמא כוללנית משהו: "העם - דורש - צדק - חברתי" (או כפי שצעקה בקצב קבוע באחת ההפגנות חבורה משועשעת וססגונית של בני נוער, שנצבעו בצבעי מלחמה אינדיאניים: "העם - רוצה - כל מיני דברים", ונערה קטנת קומה דילגה בעקבותיהם מעלה מטה, והוסיפה במגאפון בקצב קבוע "וגם - דברים - אחרים").

כתופעה חברתית הצטיירה תנועת המחאה כמהלך לא אלים במובהק. כאילו כדי להצדיק את דאגת מי שתהה "לאן הלכה האגרסיה", היא נחתמה בטון-סיום צורם וטראגי, כשאדם שרף עצמו למוות - וכמעט "קלקל" את חוקי המשחק באקט אלים ונורא זה. אך היה זה היוצא מן הכלל המדגיש את הכלל; אפילו כשכבר הופיעה האגרסיה במלוא הרסנותה - היא נותבה כלפי פנים ופעלה בשירות ההרס העצמי. עד לאותו רגע נדמה היה כי חזותה החביבה של המחאה תרמה לגל האהדה הבלתי מוסבר שלו זכתה כמעט בכל שדרות הציבור - לכאורה גם מצדם של אלה שכלפיהם כוונו חיצי הביקורת שלה. לא זו בלבד שהתקשורת חיבקה את דובריה מקיר לקיר, היא אף הוקיעה את מתי מעט העיתונאים שהעזו לחרוג מן הקונצנזוס ולמתוח עליה ביקורת. (ראו למשל הריאיון הבוטה ששרון גל ערך עם דפני ליף בתכנית "לילה כלכלי"). פוליטיקאים מקצועיים התחרו על חסדיהם של מובילי המחאה, ואנשי מקצוע בכירים העמידו עצמם בהתנדבות לרשות מנהיגיה. למרות זאת הדרישות הפרקטיות של המחאה נותרו עמומות ואפילו הניסיונות של שלוחי הממשלה להציע מענה פרקטי (ואולי גם חנפני-מבוהל-שקרי) ללחצים, נדחו בבוז, כפי שנדחתה גם הוועדה המיוחדת לטיפול בדרישות המוחים שהקים ראש הממשלה. במבט רטרוספקטיבי נדמה כי המנהיגות, הנשית במובהק, של אותה תנועה ביקשה בעיקר למחות ולבטא בכך הלך רוח רגשי, ופחות כיוונה

להציג הישגים חומריים מידיים. בכך ככל הנראה היא נחלה הצלחה; היא אכן חזרה והעצימה את היכולת לחלום.

נדמה אם כן כי ההישג המידי של המחאה היה בעצם התעוררותה יותר מאשר בתוכנה. היא ביטאה את המיאוס שחש הציבור כלפי הגל העכור של השנאה, כלפי מעגל הקסמים המרושע של מלחמות אין-מוצא, חרדות קיומיות ומאבקים סקטוריאליים המציבים ללא כל בושה את האינטרס הצר והפרטי לפני כל אינטרס כללי-לאומי. מול כל אלה הציבה המחאה גל נגדי של אחדות (מדומה קרוב לוודאי) ושל אחוות המונים. יש בתופעה זו כדי להצביע על תפקידה החברתי-פסיכולוגי. מהפכת תחריר ומחאת האוהלים לא היו תופעות בודדות, וצריך לראותן בהקשר רחב יותר. המהומות ותנועות המחאה, שצצו בזו אחר זו, הגיחו אל פני השטח כמעין גייזרים תת קרקעיים, שהתפרצו בכיכרות שונות על פני הגלובוס - במצרים, תימן, לוב, סוריה, מצ'סט'ר, וולסטריט, וגם בשדרות רוטשילד, ושוב במצרים. הן הסבו את תשומת לבי לתופעה המעידה אולי יותר מכול על שינוי תודעתי בתפישת יחסי מנהיג-מונהגים. בכל ההתרחשויות שמניתי נראה היה כאילו ברגע לא צפוי (שאיכשהו תמיד הצליח להפתיע את רוב הפרשנים המקצועיים) "הכיכר" היתה זו שכמו פצתה את פיה לומר את דברה. שכן אף על פי שלפחות לכאורה מדובר באירועים בעלי משמעות היסטורית מהפכנית ממש, של שינוי משטר ולא רק חילופי מנהיגות, אינני מצליח לזכור בכירור שום שם או דמות מנהיגותית בולטת שהובילה אותם. מה היה, למשל, שמו של אותו סטודנט מצרי שקרא בדרך הפייסבוק שלו להתקהלות ההמונים הראשונה בכיכר תחריר, והצית שלהבת גדולה - התכנסות של מאות אלפי מפגינים (אם לא יותר), שהובילו בסופו של יום להדחתו הדרמטית של מובאראק? מי עמד מאחורי פרוץ המהומות האחרונות, שבמהלכן הודח מורסי? מדבריה של הפעילה הפוליטית שציטטתי לעיל ברור למדי כי לפחות בתודעתה, מי שהוביל את ההפיכה היה לא אחר מאשר ההמון שאיתו הזדהתה באופן מלא. וגם בזירה המקומית שלנו, שדרות רוטשילד עדיין חקוקות בזיכרון, אך ספק אם מנהיגי המחאה (דפני ליף, סתיו שפיר, איציק שמולי) עדיין מזוהים על ידי הציבור כמחולליה. בתיאור זה איני מבקש להציג "אמת היסטורית" אלא לבחון את הדרך שבה המחאה מצטיירת בתקשורת. כמעט מפתה להגדיר את התופעה על משקל כותרת מחזהו של לואיג'י פיראנדלו "שש נפשות מחפשות מחבר" - כ"המון מחפש מנהיג". אין זה עניין של מה בכך למי שהתחנך כמוני על ברכי "הפסיכולוגיה של ההמון" של פרויד, וגדל בדור שזיהה מהפכות (אהודות או מתועבות) עם המנהיגים הכריזמטיים שחוללו אותן (היטלר וסטאלין, או להבדיל מרקס, לנין, פרנקו, צ'ה גווארה וכן הלאה). לא בכדי המהפכות של ימינו נקראות על שם הכיכרות (או המקום) שבהן פרצו: מהפכת כיכר תחריר, המהומות בוולסטריט ובמצ'סט'ר; עיר האוהלים בשדרות רוטשילד וכן הלאה - ולא על שם מחולליהן שנותרו אנונימיים יחסית. נראה כי מדובר בהיפוך גשטאלט

תודעתית, שבמסגרתו דמות המנהיג, שהיתה בעבר ה"פנים" של המהפכה, נסוגה לרקע, ולעומת זאת ההמון - שבעבר נדמה כגוש אנונימי ובלתי מובחן שנוהה בעקבות המנהיג ומשמש לו רקע - הופך לגיבור הראשי. כיצד ניתן להבין זאת? האם מדובר ב"שינוי עומק" באופן שבו מיוצגת הסמכות בלא-מודע הקולקטיבי, או שמא התחוללה קפיצה אבולוציונית בתודעה האנושית? האם מה שאנו רואים הוא שינוי הנוגע בעיקרו ל"תרבות הקבוצה" כפי שביון מגדיר אותה, או לתמורה ב"מנטאליות" שלה (ביון, 1964). יש לציין כי גם אם השינוי שחל הוא תרבותי בלבד, אין ספק שמדובר בתמורה מהותית, אבל שינוי במנטאליות הוא שינוי מסדר גודל אחר. כזכור, ביון מתאר את המנטאליות של קבוצה כמעין מכל שאל תוכו משליכים פרטיה את החלקים של עצמיותם שהם אינם מוכנים להכיר כבעלותם עליהם. זהו המכל שבתוכו מתהוות "הנחות היסוד". התרבות, לעומת זאת, היא מבנה-על המגשר בין העמדה המוצהרת והמודעת של הפרט לבין המנטאליות (ביון, 1961). על פי הבנתי, שינוי במנטאליות משמעותו שינוי בייצוג הסמכות בפנטזיה הלא מודעת סביב יחסי מנהיג-מונהגים. כדי לדון בכך ביתר עמקות אנסה תחילה לאפיין את טיבן של המערכות שתוארתי כאן בהקשרן ההיסטורי והגיאוגרפליטי:

- 1 מדובר במערכות המאוגדות במתכונת של מטריקס יותר מאשר במתכונת של ארגון - כלומר במבנה של רשת תקשורת המשתרעת עד אינסוף. אין להן מרכז מזהה אחד אלא נקודות צומת רבות, הנטוות למעין רשת של קורי עכביש, ומקיימות ביניהן קשרים ישירים או עקיפים, הדוקים או רופפים.
- 2 המידע מתפזר ברשתות הללו כמו ארוות על פני אגם שאבן נזרקה לתוכו, ואינו מתנקז אל ראשה של פירמידה, כגון זו המאפיינת את המבנה של הארגון הקלאסי.
- 3 מערכות אלה נעדרות לכאורה מבנה היררכי ברור. הן מאורגנות במבנה מטריציוני מן הסוג המאפיין ארגונים שטוחים, אך קשרי הגומלין ביניהן רופפים בהרבה. יזמים מקומיים יוצרים סביבם, לכאורה בהשראה ספונטנית, "מעגלי עניין", שקיומם הוא זמני; הם נמסים בקלות יחסית ומתארגנים מחדש בקלות יחסית - בהרכבים משתנים. גבולותיהם רופפים וחדירים במכוון וכמעט במופגן (מי שבא - ברוך הבא).
- 4 חברי ההתאגדות - אני מעדיף לכנות זאת התאגדות (gathering) ולא המון - מרגישים בדרך כלל שהם מזהים מאוד איתה. האווירה הכללית, לפחות בנקודת ההתחלה, היא של אופוריה, אחווה ואחדות.
- 5 הגורם המחבר את חברי ההתאגדות הוא רגש משותף, אמוציה, ופחות רעיון או אידיאולוגיה.
- 6 בשונה מאוד מעקרונות האיזון של ארגונים שנעשים יציבים יותר ככל שהם מאורגנים יותר - כללי האיזון של המערכת החדשה הזאת דומים במידה מסוימת לכללי האיזון של

מערכות כאוטיות: ככל שהמערכת מאורגנת פחות – כך היא יציבה יותר; ככל שהיא מתארגנת – כך היא נוטה להתפרק. לכן, כל עוד מתעסקת המחאה בביטוי רגשות התסכול ותחושה דיפוזית של "עד-כאן" היא מאוחדת להפליא, ברגע שהיא נדרשת לנסח את מטרותיה במונחים בני יישום היא מתפלגת ומתפרקת.

יחסי מנהיג – המון

האם התופעה שאני מתאר מתיישבת עם האופן שבו הפסיכואנליזה ועולם יחסי הקבוצות (group-relations) תופשים את מערכת היחסים והייחוסים (relationship and relatedness) המתקיימים בין ההמון למנהיגיו?

את היסודות לחקר התחום כולו הניח כמובן מאמרו המכונן של פרויד, "הפסיכולוגיה של ההמון והאנליזה של האני" (Freud, 1921), שבו הוא מתאר את ההתנהלות האימפולסיבית של ההמון כפועל יוצא של תהליך רגרסיה שאל תוכה נקלע (כל) אדם (מרצונו או שלא מרצונו) בתהליך ההתקבצות של ההמון. רגרסיה זו מוסברת במונחי הזיקה של ההמון אל מנהיגו, המוצג כבן דמותו של האב הקדמון, הכול-יכול. די באנונימיות שמספק ההמון כדי שאיש הציביליזציה, הפרט הכלוא ממילא ב"תרבות בלא נחת", ישחרר עצמו מעניבת החנק של כללי המוסר, ישיל מעליו את חליפת נימוסי היומיום וייתן דרור לדחפיו ולמשאלותיו הארכאיות. תהליך זה יכול להתרחש רק לאחר שהאני העליון ובלמיו המוסריים הושעו, והשליטה העצמית של בני ההמון הופקדה בידי מנהיגם, העריץ והנערץ. אין תמה אפוא שבני ההמון חשים יראה עצומה כלפי מנהיגם, וכמהים להתבטל בפניו. הרגרסיה שנוצרת כתוצאה מכך מתנהלת במקביל על שני צירים: ציר "אנכי" – המוביל להצפה בתכנים לא מודעים; וציר "אופקי" – המוליך לטשטוש גבולות בין ייצוגי העצמי והזולת. כתוצאה מכך נוצרת "המסה" של האינדיבידואליות, ומתגבשת תצורה חדשה של "המון". את הדינמיקה הקבוצתית שנוצרת פרויד מסביר, בעקבות לה בון, במונחים של תהליך דמוי-היפנוזה המתרחש בהשראת המנהיג הכריזמטי.

אנו יודעים כיום שאפשר [...] להוביל אדם למצב של אובדן מוחלט של האישיות המודעת. במצב זה הוא מציית לכל הפקודות של מי ששלל ממנו את תודעתו העצמית ומבצע פעולות המהוות ניגוד חריף לאופיו ולהרגליו [...] יחיד המכורבל במשך זמן מה-מה בחיקו של המון פעיל ימצא את עצמו במהרה [...] במצב מיוחד שהנו דומה מאוד להיקסמות שבה נלכד המהפנט המצוי תחת השפעתו של מהפנט [...] האישיות המודעת נעלמת כליל, הרצון ויכולת השיפוט נעדרים, וכל הרגשות והמחשבות מכוונות על ידי המהפנט (פרויד, 1912/2009], עמ' 22).

ועוד:

ההמון זקוק אפוא למנהיג... עליו להיות בעל רצון חזק ורב רושם שאותו ההמון נטול הרצון יוכל לאמץ (שם, עמ' 31).

מה מעניק למנהיג את כוחו להפנט את בני ההמון?

פרויד סבור כי יכולתו של המנהיג להפנט נובעת מן המקום הסמלי שהוא ממלא בלא מודע הארכאי של האדם באשר הוא אדם - מקומו של האב הקדמון, מנהיג השבט הקמאי.

את אופיו המאויים, הכפייתי, של ההמון, הנחשף בתופעות ההשאה שלו, אפשר לקשור בצדק רב למקורותיו של ההמון בשבט הקדמון. המנהיג של ההמון הוא עדיין אותו אב מטיל מורא, וההמון רוצה עדיין להיות נשלט על ידי כוח בלתי מוגבל. הוא מכור לסמכות, ועל פי הביטוי שטבע לה בון, צמא לכניעה. האב הקדמון הוא אידיאל ההמונים השולט באני במקומו של אידיאל האני. ההיפנוזה בהחלט ראויה לתואר "המון בשניים" (שם, עמ' 115).

כבואו לדון ביחסים הארכאיים עם האב הקדמון נשען פרויד על המיתולוגיה - בה הוא רואה את "החלום של האנושות". האב הקדמון הוליד את כל בני השבט (ובמובן זה הוא כנראה דמות של גבר ואשה גם יחד). הוא שלט בהם שלטון ללא מצרים. כל משאבי השבט, לרבות נשותיו, היו שייכים לו. ההמונים יראו אותו, ולכן לא העזו להישיר אליו מבט. מכאן, אליבא דפרויד, שואב המהפנט את כוחו. לנוכח מבטו הנוקב משפיל המהופנט את מבטו ומכפיף את כוח הרצון שלו לזה של המהפנט.

והנה אף שההמון מעריץ את כוחו של האב ושואף לחסות בצלו, הולך וגובר בקרבו בהדרגה התסכול לנוכח עוצמתו הסרסנית ורודנותו נטולת הרסן. בשלב כזה או אחר רוצח השבט את האב. את המעשה מבצע "גיבור" שמשחרר את השבט מאימת הטירן המפלצתי. לא פעם מדובר בצעיר הבנים, שנעזר לשם כך בחשאי באמו. רצח האב הקדמון אינו מחסל רק את האיש שהוא האב, אלא גם את רקמת החיבור. טענה זו מבוססת על ההנחה הבסיסית של פרויד, שההמון מתאגד רק דרך ההזדהות של חבריו עם דמות המנהיג, בתהליך של החלפת האני-האידיאלי הפרטי באני-אידיאלי קולקטיבי, המעוצב בצלמו ובדמותו של המנהיג. הפגיעה במנהיג מפרקת אפוא לא רק את ההמון, אלא גם את המבנה התוך-נפשי של הפרטים המרכיבים אותו. רצח האב עלול להוביל להתפוררות המרקם החברתי כולו, ולהחזרת השבט למצב של אנרכיה. תהליך

השיקום מן הטראומה הקולקטיבית - החטא הקדמון - משחזר את המבנה הארכאי במתכונת מוחלשת של בתי אב. במשטר הפטריארכלי החדש, האב עודנו מוכר כשליט אך אינו אלא צל חיזור של בן דמותו הקמאי.

אני מציג את התזה של פרויד לא רק מתוך נאמנות למורשת הפסיכואנליטית, שהיא המקור הראשוני להבנה הפסיכודינמית של עולם הקבוצות, אלא גם בשל השפעתו העצומה על החשיבה שלנו עד היום. השקפתו היא שכוננה בתודעתנו את ייצוג המנהיג כדמות גברית-פאליית הנכנסת לנעלי האב הקדמון. מבחינה מגדרית, בין אם מדובר בתפישה שעוצבה על ידי כוחות הכבידה של שיח פטרנליסטי ובין אם היא עצמה תרמה להיווצרותו, מדובר בזיהוי של המנהיגות עם היבטים פאליים באופנויות של עשייה (doing), כלומר מנהיגות המבוססת על תנועה, פעולה (action) והתוויית כיוון (דירקטיביות שמסמנה הוא "החץ").

ייצוג האם הגדולה

בין הוא שהציע בהקשר זה פרספקטיבה אחרת מזו של פרויד (Bion, 1964). בשלב הראשון הוא הפך את היחסים בין הדמות לרקע כאשר הציג את המנהיג כשליח ציבור של הקבוצה, או ליתר דיוק של הלא מודע של "הקבוצה כשלם".

הנחה שנייה שהפכה על פיה את תפישת המנהיגות הפרוידיאנית, כמו גם את הבנתנו את הפסיכודינמיקה של קבוצות, היתה הגילוי שהקבוצה מופנמת כסוג של "אובייקט בתודעה" (object in the mind), וככזו היא מייצגת את האם הארכאית - זו שילדיה ניזונים ממנה ותלויים בה בכל מאורם, בלי שבהכרח יכירו בכך. הם רואים בה שלוחה של עצמם, ומפצלים את הדמות ל"שד טוב" כאשר היא מוטענת ליבידו ומספקת את צרכי הקבוצה, ו"שד רע", כאשר היא מוטענת אגרסיה ומכזיבה (Klein, 1975). את תופעת הרגרסיה ניתן להסביר, בהשראת ביון, בקריאה חופשית ברעיונות שלו ושל כמה מפרשניו, כתולדה של מאמצי החברים ליצור התקשרות (attachment) עם ה"שד" הקבוצתי, כשכל אחד מהם חווה מחדש באמצעות החיאה בפעולה (enactment) את ההתקשרות הארכאית עם הייצוג החלקי של האם הראשונית. כוחה האומניפוטנטי של האם - להעניק חיים או ליטול אותם - הוא שמחולל את ההעברה הקבוצתית אל מנהיגי הקבוצה (כלומר אל יועציה ומנחיה, כאשר מדובר בקבוצה מונחית).

תרומתה החיונית של האם בכינון העצמי של תינוקה זכה לתיאור פיוטי (שמרבים לצטטו) אצל ויניקוט, שכתב כי על מנת שהתינוק יוכל לפתח את עצמיותו (כעצמי אמיתי ולא כוזב) עליו לראות את עצמו משתקף בפני אמו כאשר הוא מביט בה.

מה קורה בקבוצה הגדולה או בהמוץ? דומה כי פייר טורקה היטיב לתאר את החוויה, כאשר העניק לקבוצה הגדולה כינוי מחירי: הקבוצה הגדולה, הוא אמר, נתפשת בעיני משתתפיה כ"אם

נטולת פנים" (faceless mother) (Turquet, 1975). קשה לחשוב על דימוי אימתני (uncanny) יותר מזה.

יחסי מנהיג-מונהגים – ייצוג הסמכות בלא מודע

התהליך הדינמי המניע את הקבוצה הוסבר אפוא במונחים של יחסי ההעברה אל דמות האב הקדמון (פרויד) המספק להמון הגנה וכיוון, ואל דמות האם הגדולה (ביון), המעניקה להמון חיים וחיוניות. האם חל שינוי כלשהו במהלך השנים בייצוגים אלה, או במעמדם בתרבות המערב? (Triest, 2013)

נדמה שאין עוררין על כך שאנו חיים ברור שיחסו אל הסמכות שונה מאוד מזה של הדור שקדם לו. "קריסת הסמכות" היא מסממני הפוסטמודרניזם, שבו אין מקור של ידע בלעדי. הידע ניתן לכרייה בוויקיפדיה, ומנוע החיפוש של גוגל תפס את מקומו של "הסובייקט שאמור לדעת". בחוגים נרחבים, "הסובייקט החדש" מזוהה עם הילד, ולא עם ההורה. בישראל, למשל, די להקשיב לדבר המפרסם כדי להבין באיזו מידה קרס ייצוג הסמכות ההורית בתודעת הציבור. כשרוצים ליצור מחויבות לחסוך במים, מגייסים ילד שמזהיר את הוריו שהארץ עלולה להתייבש. כשהאביב מגיע ואיתו עונת הטילים, מראים ילד המתרה באביו השוטה שלא יחצה שדה מוקשים מסומן בניסיונותיו לקצר את הדרך (למען ילדיו קצרי הרוח, אגב). כשרוצים להבטיח שילדים יחגרו חגורת בטיחות במושב האחורי, שוב פונים לעזרת הילד. הוא נדרש לדרבן את אביו האינפנטילי לקשור אותו באמצעות משחק תחרותי – "מקליק מי שמקליק ראשון". ואם נוסף לכך תשדיר שירות מחריד למדי, הקורא להורים לברוק שלא שכחו את תינוקם באוטו (תשדיר שעלה לאחר שכמה תינוקות נשכחו במכוניות של הוריהם ומצאו את מותם כתוצאה מכך), ברי כי הסמכות שוב אינה ממוקמת אצל ההורים, ותפקיד המבוגר האחראי נלקח מהם והושם על כתפי הילד. אפשר אולי לגזור מכך גזירה שווה על התנועה ההיסטורית השוללת מרודנים ותיקים את כוחם, ומפקירה אותם ואת בני משפחותיהם לזעם נתיניהם בלוב, בתימן, במצרים, בסוריה, וכן הלאה.

אך האם מדובר רק בקריסה של מנהיגים סמכותניים "ישנים" – סמליהם של משטרים טוטליטריים ושליטים כול יכולים, או שמא מפציע פה מתחת לאפנו ייצוג של סמכות מסוג חדש, המושתתת על טיפוס חדש של יחסי סמכות בין ההמון ומנהיגיו? ועל כך יש לחזור ולהקשות: האם שינוי בתרבות המנהיגות מעיד גם על שינוי מהותי של ייצוג הסמכות בלא מודע?

אתיחס תחילה לשאלה הראשונה: אני טוען כי השילוב בין פריצת דרך טכנולוגית להבשלה אבולוציונית מוליד שינוי אמיתי – גם אם אין הוא בהכרח מהפכני כפי שנדמה לעתים. מדובר קודם כול בשינוי תרבותי מובהק, שמכתיב יחסים ונימוסי התנהלות חדשים בין מנהיגים ומונהגים. כעת

שוב אין מדובר בהמון המהופנט אל אב קדמון או קבוצה הנאבקת על חסדיה ותשומת לבה של אם גדולה. מדובר בהמון המקרין את תודעת כוחו בתביעתו כלפי מנהיגיו. ההמון הזה נשמע יותר כאילו הוציא מכרז המזמין מנהיגים להציג את מועמדותם להנהיגו (ראו את ניסוחיה של המדווחת מכיכר תחריר).

מה מאפשר את השינוי התרבותי הזה, ומה טיבו? נדמה לי שהשינוי העיקרי נגזר מכך שההמון שתואר כ"אם נטולת פנים" קיבל לעצמו "פנים" באמצעות הפייסבוק (Triest, 2013). בדרך זו הוא נפטר מן התכונה שייחדה אותו יותר מכול – האנונימיות. כך ממילא נוצרת פה תצורה חדשה של פסיכולוגיית המונים. טכנולוגיית הסמארטפון מאפשרת לכל פרט על פני כדור הארץ לשגר מסרים לעולם, ולקבל עליהם משוב כמעט מיידי. התחושה שגבולות הזמן והמקום אכן נחצים שוב אינה בחזקת אשליה גרנדיוזית בלבד, היא הפכה למציאות.

דומה כי תצורה זו של ההמון אכן ראויה להגדרה חדשה, וניתן לבחור לשם כך במונח "We-ness" ("אנחניות"). בכך אני מבקש להבחין את המנטאליות הקבוצתית הזו מהשערת היסוד Oneness (שאפשר אולי להציע לה את המקבילה העברית "אחדיות") (Turquet, 1975) ומה-Me-ness (שאפשר אולי לתרגמה כ"עצמוניות") (Lawrence, Bain & Gould, 1996) גם יחד. כזכור, את ה-Oneness הגדיר טורקה כמצב שבו הקבוצה הגדולה מכחישה את האינדיבידואליות וחוזה את עצמה כישות ממוססת אחת, שבה כל יחיד נטמע לכאורה בכלל.

השערת היסוד Me-ness, שאותה תיארו גולד, לורנס וביינס, מציגה היפוך דיאלקטי של ה-Oneness: היא מתארת את המנטאליות של הקבוצה הגדולה המכחישה את הקבוצתיות, ומאדירה את היחיד, כאילו כל הקבוצה מייצגת כלי-יחיד (תוך הכחשת ההבדלים וניגודי האינטרסים הבלתי נמנעים המתקיימים בין פרט לפרט).

השערת היסוד שאני מבקש לגלם במונח We-ness נועדה לתאר פנטזיה חדשה: קבוצה של אחאים שאינם זקוקים לכאורה למנהיג. את מקום המנהיג תופסת בתודעתם הקבוצה עצמה, כאשר התלות בסמכות מומרת בתלות הדרת שאינה נחוות כלל כתלות. את דימוי ההמון כמסה לא מובחנת ראוי להחליף בדימוי חדש, אולי של "כוורת", שהיחידים בה אינם חשים כמי שמאבדים את זהותם ואת פניהם בהתקבצם יחדיו. העובדה שקולו של כל יחיד יכול אכן להישמע על ידי הקבוצה כולה יוצרת את האשליה שיש עניין אמתי של חברי הקבוצה לשמוע כל אחד ואחד. אשליה זו מקבלת תמיכה מטקס משלוח ה'לייק'. מחזוקים מעצמם חשים חברי הקבוצה את תודעת כוחם כשהם נסמכים על הקבוצה כאם גדולה בעלת פנים, המעניקה להם פנים ייחודיים, ואינה שודדת מהם את זהותם. לכן הם יכולים להחזיק באמונה שה"אנחנו" הוא סובייקט בר קיימא, המסוגל לפעול בעולם. למען האמת, אפשר שאין זו אשליה בלבד, גם אם כאשר מגיעים למבחן המציאות מגלים כי אין זו כל האמת. משום כך יכולים ההמונים הללו

להתנהל לכאורה בלי להיזקק למנהיג (בשר ודם) שאותו יאדירו. פונקציית ההנהגה שהיתה מזוהה בעבר עם יוקרה (כריזמה) הפכה כביכול לפונקציה מתאמת בלבד (שכמעט אינה מזוהה כאקט של מנהיגות). היוזמה והאנרגיה שייכים להמון הרואה עצמו כסובייקט מרובה פנים.

במקום סיכום

האם יש מקום לסברה כי חברת האדם הבשילה והגיעה לגיל החביון, שבו קבוצות של שווים (peers) מחליפות במידה רבה את דמויות ההורים כסוכנים מכווני זהות? ואם אמנם כך - עד כמה שינוי תרבותי מעין זה הוא שינוי-עומק בייצוג הסמכות ב"לא מודע"? פרק זה הוא ספקולטיבי מעצם טבעו. ההנחה שלי היא כי ייצוגי האב הקדמון והאם הגדולה אינם נמחים בקלות יתרה, ויש לאמוד את השינויים החלים בהם על סקאלת זמן של שינויים אבולוציוניים. אם כפי שאני מניח אכן נוצר ייצוג חדש של אם-בעלת-פנים, הוא נוסף על הייצוגים הקיימים, ולעניות דעתי בכל מקרה אינו מייתר אותם. אפשר שהאבולוציה הפסיכולוגית של ההמונים אכן התקדמה שלב בסולם ההתפתחותי - בין השאר הודות לפריצת הדרך הטכנולוגית המאפשרת לכל יחיד לתקשר עם ציבורי-ענק בזמן אמת - אך להערכתי די באיום, או ברגרסיה עמוקה, על מנת שייצוגי הסמכות האימתניים ישוּבו לבעת את נפש האדם, ויחזרו לעצב את ההמונים ברוח תיאוריו של לה בון. די בקריסת קשרי הלייק, עקב נפילה זמנית של הרשת - נפילה קונקרטי (בעקבות תקלת סייבר כזו או אחרת) או נפילה מטאפורית (קריסת קשרי הגומלין בתוך רשת חברתית) - כדי שייצוגי האב הסרסני והאם נטולת הפנים ישוּבו במלוא אימתנותם. ייצוגים אלה יתמידו כנראה להתקיים בעולם האל-זמני של הלא מודע, ובכל זאת - עולם שמאפשר את קיומו של "המון בעל פנים" נראה מבטיח מעט יותר.

מקורות

- פרויד, ז. (1921|2009). *פסיכולוגיה של ההמון ואנליזה של האני*. תרגום מגרמנית: נועה קול. תל אביב: רסלינג.
- Armstrong, D. (1991). *The 'Institution in the Mind': Reflection on the Relation of Psychoanalysis to Work Institutions*. London: Grubb Institute.
- Bion, W. (1964). *Experiences in Groups*. London: Tavistock.
- Foulkes, S. H. & Anthony, E. T. (1975). *Group Psychotherapy: The Psychoanalytic Approach*. London: Penguin.
- Freud, S. (1930). *Civilization and its Discontents*. SE 21: 59-145.
- Klein, M. (1975). *Envy and Gratitude (1946-1963)*. London: Hogarth Press.

- Lawrence, W. G., Bain, A. & Gould, L. (1996). "The Fifth Basic Assumption". *Free Associations* 6/1 37: 28-55.
- McLuhan, M. (2010[1964]). *Understanding Media*. London: Routledge.
- (2012[1967]). *The Medium is the Message: An Inventory of Effects*. Berkeley: Ginko Press, 2012.
- Patman, D. (2013). "Socioanalysis and Electronic Matrix". *Socioanalysis* 15, 17-31.
- Triest, J. (2013). The "Faceless Mother": Facebook and the Unconscious Perception Of Leadership", *Socioanalysis*, 15, 72-83.
- Turquet, P. (1975). "Threats to Identity in the Large Group". In L. Kreeger (ed.), *The Large Group* (pp. 87-158). London: Karnac.

